

**Козаченко Олександр,**

доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінального права та інших кримінально-правових дисциплін Миколаївського інституту права Національного університету «Одеська юридична академія»

## ОЗНАКИ ТА ВЛАСТИВОСТІ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ ЗАХОДІВ ПРИМУСОВОГО ТА ЗАОХОЧУВАЛЬНОГО ВПЛИВУ

**Анотація.** В монографії, на підставі запропонованої дефініції кримінально-правового заходу, визначаються його змістовні ознаки, сукупність яких створюють можливість для розмежування заходів кримінально-правового впливу та заходів, що передбачені іншими галузями права. Виділяються об'єктивні та суб'єктивні властивості кримінально-правових заходів, встановлення яких дає можливість забезпечити доцільність, обґрунтованість та ефективність кримінально-правового впливу в умовах модернізації кримінального закону як соціокультурного конструкту, розрахованого на регулювання групової та індивідуальної кримінальної активності. На підставі визначених конструктивних характеристик кримінально-правових заходів досліджується покарання, як найбільш витребувана форма кримінально-правового впливу в умовах сучасності.

**Ключові слова:** кримінально-правовий вплив, кримінально-правовий захід, об'єктивні властивості кримінально-правового заходу, соціальна справедливість, суб'єктивні властивості кримінально-правового заходу, покарання, перевиховання.

**Аннотация.** В монографии на основании предложенной дефиниции уголовно-правовой меры определяются ее основные содержательные признаки, совокупность которых дает возможность разграничить меры уголовно-правового воздействия и меры, которые предусмотрены иными отраслями права. Выделяются объективные и субъективные свойства уголовно-правовых мер, установление которых дает возможность обеспечить целесообразность, обоснованность и эффективность уголовно-правового воздействия в условиях модернизации уголовного закона как социокультурного конструкта, рассчитанного на регулирование групповой и индивидуальной уголовной активности. На основании определенных конструктивных характеристик уголовно-правовых мер исследуется наказание, как наиболее востребованная форма уголовно-правового воздействия в современных условиях.

**Ключевые слова:** уголовно-правовое воздействие, уголовно-правовая мера, объективные свойства уголовно-правовой меры, социальная справедливость, субъективные свойства уголовно-правовой меры, наказание, перевоспитание.

**Summary.** In monograph, on the base of the proposed definition of the criminal-legal measure, it's informative features, the totality of which provides an opportunity for delimitation measures of criminal-legal influence and measures, which provided by other branches of law are determined. There are objective and subjective properties of criminal-legal measures, installation of which gives a possibility to provide expediency, validity and effectiveness of criminal-legal influence in conditions of modernization of the criminal law as sociocultural construct, calculated for regulation of group and individual criminal activity. On the base of identified constructive characteristics of criminal-legal measures explored judgment, as the most claimed form of criminal-legal influence in modern life.

**Key words:** criminal-legal influence, criminal-legal measure, objective properties of criminal-legal measure, social justice, subjective properties of criminal-legal measure, judgment, re-education.

### Вступ

Останнім часом категорія кримінально-правового заходу стала об'єктом підвищеної уваги як з боку представників кримінально-правової доктрини, які

зокрема використовують відповідне поняття при визначенні такої важливої форми кримінальної відповідальності як покарання, так і практиків, на яких покладається обов'язок застосування окремих форм кримінально-правового впливу. Загальною тенденцією сучасного українського кримінального права слід визнати пошук нових за змістом заходів впливу на поведінку особи, що вчинила кримінальне правопорушення або інше суспільно небезпечне діяння, яке за ознаками об'єктивної сторони віднесено законодавцем до злочинного діяння. Поряд з тим існує нагальна потреба підвищення ефективності кримінально-правового впливу шляхом обґрунтованого застосування передбачених діючим законодавством примусових та заохочувальних заходів. Відповідно, вже передбачена чинним законодавством значна кількість кримінально-правових заходів, а також можливі законодавчі новели щодо урізноманітнення кримінально-правового впливу з метою підвищення його ефективності створюють передумови для їх подальшого прискіпливого дослідження з урахуванням наступного. По-перше, категорія «кримінально-правовий захід» є базовою при визначенні тих зовнішніх форм кримінально-правового впливу, в назві яких термін «захід» не використовується (покарання, судимість, примусове лікування та інші). По-друге, кримінально-правовий захід виступає безпосередньою формою кримінально-правового впливу (примусові заходи медичного характеру, захід кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб та інші). По-третє, належне розуміння категорії кримінально-правового заходу дозволяє визначити низку прийомів і способів правового впливу на поведінку особи, які не достатньо обґрунтовано віднесені законодавцем до правових заходів іншої галузевої належності (превентивно-профілактичні, реституційно-компенсаційні кримінально-правові заходи та інші).

Значна увага як доктрини, так і практики до обґрунтування нових підходів щодо підвищення законності та ефективності здійснення кримінально-правового впливу, актуалізувала проведення низки досліджень представниками української кримінально-правової науки, серед яких помітний доробок склали наукові праці Л. В. Багрій-Шахматова, Ю. В. Бауліна, В. М. Бурдіна, В. О. Глушкова, Н. О. Гуторової, В. В. Голіни, В. К. Грищука, Т. А. Денисової, О. О. Дудорова, О. М. Костенка, В. О. Меркулової, А. А. Музики, О. В. Надена, Н. А. Орловської, М. І. Панова, Є. О. Письменського, Ю. А. Пономаренка, Є. Л. Стрельцова, В. Я. Тація, В. О. Тулякова, В. І. Тютюгіна, П. Л. Фріса, М. І. Хавронюка, П. В. Хряпінського та багатьох інших науковців, які досліджували змістовні та суттєві властивості як окремих видів кримінально-правових заходів впливу, так і окремих елементів їх системи (підсистеми). Однак, в сучасних умовах динамічного розвитку інституту кримінальної відповідальності та інших заходів правового впливу, які за своїм змістом та властивостями мають кримінально-правовий характер, існує потреба здійснення нових спроб щодо формування концептуальної моделі кримінально-правового заходу, яка здатна задовольняти потреби ефективної протидії злочинним проявам у різних формах їх існування.

Поряд з тим науковий пошук в напрямку формування цілісного уявлення про ознаки та властивості заходів впливу, які застосовуються до осіб, що вчинили кримінальне правопорушення, буде вивіреном, а його результати продуктивними, виключно за умови встановлення змістовних ознак та конструктивних властивостей кримінально-правового заходу, який відповідно до доктринальних поглядів є інтуїтивно зрозумілим, але нормативно та доктринально невизначеним, що дає можливість вкладати в цей термін різне смислове навантаження.

### **§ 1. Поняття та ознаки кримінально-правового заходу**

При формулюванні поняття кримінально-правового заходу в українській кримінально-правовій доктрині склалося декілька підходів, кожний з яких має проблемний характер.

Адепти одного з них пропонують відмовитися від спроб визначення змістовних ознак та іманентних характеристик (властивостей) кримінально-правового заходу і обмежитись виключно вказівкою на таку суттєву властивість кримінально-правового заходу як складність та системність. При цьому категорія кримінально-правового заходу не має самостійної цінності і тому може визначатися через просте перерахування форм свого нормативного закріплення. Так, Л. В. Багрій-Шахматов запропонував розглядати під кримінально-правовими заходами нормативно визначені форми реалізації кримінальної відповідальності, до яких відносяться всі заходи, які передбачені у кримінальному законодавстві – покарання та інші заходи кримінально-правового характеру; заходи кримінально-процесуального примусу – заходи, що мають супутній, відносно реалізації кримінальної відповідальності, характер; заходи адміністративно-правового примусу – примусові заходи, які передбачені правилами адміністративного нагляду [1, с. 117]. Аналогічну позицію висловлюють такі представники української кримінально-правової науки як В. К. Грищук [2, с. 141], М. І. Хавронюк [3, с. 6–7], Ю. А. Пономаренко [4, с. 66], М. Г. Сорочинський [5, с. 10] та інші. Позитивний характер зазначеного підходу пролягає в тому, що при його застосуванні чітко окреслюється коло заходів кримінально-правового впливу та створюється підґрунтя для розмежування заходів правового впливу різної галузевої належності. Поряд з тим досліджуваний підхід не супроводжується визначенням суттєвих та змістовних ознак самого кримінально-правового заходу, що залишає багато запитань стосовно його характеристик і властивостей, які дають можливість у тому числі і визначити групу заходів, що не достатньо обґрунтовано відносяться до заходів інших галузей права.

Представники іншого підходу пропонують визначати кримінально-правовий захід через аналогічні або тотожні правові категорії, які, на їх думку, відносно заходу мають елементарний характер і тому на їх основі може будуватися визначення заходу кримінально-правового впливу. В межах зазначеного підходу найбільш вразливими для критики слід визнати позиції тих науковців,

які пропонують визначати кримінально-правовий захід через саму категорію заходу. Так, І. І. Митрофанов зазначає, що засоби кримінально-правового впливу – це засоби, що застосовуються до особи, яка вчинила передбачене КК України суспільно небезпечне винне діяння (дію або бездіяльність), і полягають у передбаченій цим Кодексом негативній, справедливій і невідворотній оцінці (засудженні) вчиненого діяння та особи, що його вчинила, а також у необхідних випадках – у позбавленні чи обмеженні прав і свобод цієї особи [6, с. 451]. Аналогічну позицію займає Н. О. Гуторова, яка пропонує під заходами кримінально-правового характеру розуміти встановлені кримінальним законодавством заходи, які застосовуються в разі вчинення передбаченого КК діяння і полягають у погіршенні правового статусу особи [7, с. 19]. При досліджуваному підході щодо аналізу поняття кримінально-правового заходу залишаються невизначеними ті структурні елементи заходів правового впливу, з використанням яких створюється особливий механізм правового впливу, притаманний саме кримінальному праву в процесі пошуку належних правових наслідків вчинення злочинного діяння.

Особливої уваги як такий, що є найбільш виваженим з позиції тенденцій розвитку сучасного кримінального права України, потребує підхід дослідників, які пропонують визначати кримінально-правовий захід не через використання тотожних понять, а через категорії, які передають іманентні характеристики самого заходу та за смисловим обсягом з категорією, що визначається, не співпадають і мають елементарний по відношенню до кримінально-правового заходу характер. Так, А. М. Яценко пропонує під заходами кримінального характеру розуміти засоби впливу, які передбачені законом про кримінальну відповідальність за вчинення злочинного чи зовні схожого на нього діяння або суспільно небезпечного діяння, передбаченого Особливою частиною цього закону, пов'язані з обмеженнями чи позбавленнями найбільш значимих для людини прав і свобод або зі звільненням особи від кримінальної відповідальності та покарання чи, навіть взагалі, з її не притягненням до такої відповідальності і спрямовані на досягнення соціально корисних цілей [8, с. 781]. Зазначеного підходу притримуються такі представники кримінально-правової доктрини як В. М. Вечерова [9, с. 126], І. А. Лозинська [10, с. 188] та інші. Досліджуваний підхід є найбільш перспективним по суті, але подальшого наукового пошуку вимагає та базова іманентна характеристика кримінально-правового заходу, яка може бути покладена в основу дефініції зазначеного виду заходу правового впливу.

Уявляється, що під кримінально-правовим заходом слід розуміти систему прийомів і способів здійснення примусового та реабілітаційно-заохочувального впливу держави на кримінальні практики (кримінальні правопорушення, об'єктивно протиправні діяння, зловживання правом та інші), правомірну постзлочинну поведінку, за умови, що такий вплив здійснюється на підставі закону, детермінованого культурним середовищем, що склалося в конкретно-історичних умовах розвитку суспільства.

Запропоноване визначення дає підстави для висновку, що кожний захід кримінально-правового впливу формується на засадах необхідного збалансування закладеного в них примусового та заохочувального потенціалу, шляхом поєднання прийомів і способів здійснення впливу на кримінальні практики, властивості яких визначаються як особливостями методу кримінального права, так і змістовними характеристиками окремого виду кримінально-правового заходу. Системний та складний характер кримінально-правового заходу (сукупність прийомів і способів правового впливу) виступає першою ознакою кримінально-правового заходу. Аналіз окремих видів кримінально-правових заходів підтверджує обґрунтованість зробленого висновку. Наприклад, такий кримінально-правовий захід як примусовий захід виховного характеру базується на застосуванні примусу як способу впливу на поведінку особи, що не досягла повноліття, а використані при цьому прийоми свідчать про поставлену перед цим заходом ціль – корегування поведінки неповнолітньої особи через морально-етичні переживання, матеріальні втрати, відчуття виховного впливу з боку батьків або осіб, які їх замінюють, ізоляцію особи від соціального оточення з поміщенням у спеціалізовані установи для підвищення інтенсивності виховного впливу тощо. У свою чергу, реабілітаційно-заохочувальні заходи будуються на домінуванні заохочення, як особливого способу здійснення правового впливу, а прийоми, які при цьому використовуються, відзначаються намаганням заохотити особу до позитивної постзлочинної поведінки.

Отже, обґрунтованим є наступний висновок – кожний кримінально-правовий захід визначається домінуючим способом впливу – примус або заохочення (що у свою чергу дає підстави для виділення двох видів заходів кримінально-правового характеру – примусові та заохочувально-реабілітаційні) та прийомами, які притаманні тому або іншому заходу кримінально-правового характеру. Відповідно, сукупність прийомів і способів правового впливу на поведінку особи виступає іманентною елементарною характеристикою будь-якого кримінально-правового заходу.

Критичний погляд на термінологічну конструкцію, яка запропонована українським законодавцем – заходи кримінально-правового характеру, вказує на її не достатню вдалість, оскільки її використання супроводжується значними логічними протиріччями та складнощами. Зокрема, при визначенні юридичної природи примусових заходів медичного характеру їх повна нормативна назва може бути представлена наступною мовною конфігурацією – заходи кримінально-правового характеру примусові заходи медичного характеру – яка є штучно складною і супроводжується тавтологією. Уявляється, що більш вдалим слід визнати термін «кримінально-правові заходи», який і буде використовуватися в подальшому дослідженні.

Друга ознака полягає в тому, що кримінально-правові заходи застосовуються виключно державою в особі її повноважних органів та посадових осіб та тільки на підставі закону. Вказана ознака не має виключень навіть за умови

здійснення провадження на підставі угод (Глава 35 КПК України), оскільки угода про примирення або про визнання винуватості затверджується судом за умови відповідності її змісту та порядку укладення вимогам матеріального та процесуального законодавства.

Третя ознака полягає в тому, що підставою застосування кримінально-правових заходів виступає визначена законодавцем поведінка особи у виді як кримінальної практики у різноманітних формах їхнього існування, так і правомірної постзлочинної поведінки особи. Враховуючи той факт, що визначена ознака кримінально-правових заходів одночасно виступає об'єктивною властивістю таких заходів, вона буде піддана детальному аналізу на наступних сторінках розділу монографії.

Четверта ознака кримінально-правових заходів полягає в тому, що кожний захід, їх система характеризуються наявним культурологічним аспектом, який визначається тим, що кримінальне право в цілому являє собою узгоджену на культурологічних засадах систему соціальних норм, орієнтованих на захист цінностей соціального, матеріального і духовного характеру, які є здобутками людської культури. Таким чином, кримінальний закон являє собою соціокультурний конструкт, орієнтований на регулювання групової та індивідуальної кримінальної активності шляхом здійснення комплексного впливу на всіх учасників кримінальних правовідносин. Відповідно, кримінальний закон, як єдине джерело кримінального права, за своїм змістом є значно багатограннішим ніж «закон про злочин і про кримінальну відповідальність за його вчинення». За своїм змістом кримінальний закон – це нормативно-правовий акт, в якому крім злочину, визначаються властивості об'єктивно протиправних діянь, а в майбутньому і кримінальних проступків. Значно різноманітнішим є кримінальний закон й у формах здійснення кримінально-правового впливу, які не обмежуються виключно кримінальною відповідальністю і характеризуються застосуванням інших заходів – як примусового, так і реабілітаційно-заохочувального характеру.

## **§ 2. Об'єктивні та суб'єктивні властивості кримінально-правового заходу**

Крім вказаних ознак, кримінально-правовим заходам притаманні певні властивості, які виступають суттєвими та змістовними характеристиками досліджуваного елементу кримінально-правового впливу. Всі властивості кримінально-правових заходів можна умовно поділити на такі, що мають об'єктивну природу, та такі, яким притаманний суб'єктивний характер.

Суттєвою властивістю кримінально-правових заходів об'єктивного характеру, яка одночасно уособлює цілеспрямованість їх застосування в процесі здійснення кримінально-правового впливу, виступає соціальна справедливість. Визначення соціальної справедливості як мети застосування кримінально-правових заходів вимагає звернення до характеристики цього поняття в

контексті здійснення кримінально-правового впливу, яке повинно базуватися не на класових, притаманних радянському кримінальному праву, а культурологічних цінностях.

Загальновідомо, що соціальна справедливість являє собою основний елемент соціальних відносин, який є похідним від рівних і справедливих можливостей кожної людини щодо реалізації власного потенціалу. Взагалі категорія справедливості, на відміну від інших орієнтирів свідомості, передбачає не просту оцінку того або іншого явища (добро чи зло, правда чи неправда), а співвідношення кількох (двох або більше) характеристик, між якими і належить встановити етичну відповідність. Наприклад, гідному вчинку повинна відповідати заслужена нагорода, аморальна поведінка супроводжується суспільним осудом та, в деяких випадках, внутрішніми переживаннями – муками совісті. Таким чином, справедливість виражає ідею правильного, належного, адекватного порядку речей у людських взаємовідносинах, який відповідає уявленням про призначення людини, її природні та невід'ємні права та обов'язки, соціальну обґрунтованість інтересів.

У свій час Аристотель, який забезпечив наповнення терміна справедливості відповідним смисловим змістом, запропонував визначати справедливість як особливий відплатний, зрівняльний та розподільний стан, що дало змогу виділити три складові соціальної справедливості. Відплата як акт справедливості характерна для ситуації, при якій покарання (відплата) цілком і повністю відповідає самому порушенню. Яскравими прикладами відплати як акту протосправедливості слід визнати існування кровної помсти та застосування принципу таліону. Розподільна або дистрибутивна справедливість визначає умови розподілу соціальних цінностей або правових наслідків у відповідності з тією соціальною роллю, яку відіграють суб'єкти дистрибутивних відносин. Зрівняльна або ретрибутивна справедливість знаходиться в залежності від достоїнств, заслуг або інших соціально-значущих якостей кожної особи. Яскравим прикладом реалізації складових соціальної справедливості можна вважати призначення судом покарання за вчинення особою злочину. Зокрема, в процесі обрання виду та міри покарання суд формує засади відплати за вчинення злочинного діяння, дистрибутивна справедливість проявляється в індивідуалізації покарання в залежності від ролі кожного правопорушника в процесі вчинення злочину, а ретрибутивна справедливість проявляється в індивідуальній оцінці кожної особи злочинця.

З юридичної точки зору соціальна справедливість розглядається як відповідність між правами та обов'язками, між діянням та відданням, між працею та винагородою. З кримінально-правової точки зору соціальна справедливість характеризується відповідністю між протиправними діяннями і примусовими заходами кримінально-правового впливу, між правомірною постзлочинною поведінкою і реабілітаційно-заохочувальними заходами, між заподіяною шкодою та заходами по їх відшкодуванню або компенсації.

Соціальна справедливість в умовах домінування принципу верховенства права є більш складним явищем, ніж у традиційному розумінні відповідність між злочином і покаранням. Сучасний підхід до аналізу інструментальних характеристик кримінально-правових заходів вимагає зосередження уваги на чотирьох напрямках забезпечення відповідності. По-перше, відповідність між суспільно небезпечним діянням і примусовими кримінально-правовими заходами, які застосовуються до особи, що його вчинила. По-друге, відповідність між шкодою, завданими збитками і заходами реституційно-компенсаційного характеру. По-третє, відповідність між позитивною посзлочинною поведінкою та реабілітаційно-заохочувальними заходами. По-четверте, пошук узгодженості між інтересами людини, суспільства і держави.

Таким чином, застосування кримінально-правових заходів, як акту соціальної справедливості, повинно супроводжуватися або відновленням стану соціальної справедливості, який був порушений вчиненням діянням з ознаками злочину, що досягається застосування примусових заходів кримінально-правового впливу, необхідних і достатніх в певних умовах вчинення кримінально протиправного діяння, або формуванням стану соціальної справедливості шляхом застосування реабілітаційно-заохочувальних заходів за результатом справедливої оцінки постзлочинної поведінки особи.

В той же час слід враховувати, що кожному виду кримінально-правового заходу притаманні спеціальні, тактичні по відношенню до загальної мети, цілі їх застосування, в яких відображається особливості правового впливу певного кримінально-правового заходу, його інструментального призначення в процесі регулювання кримінальних правовідносин. Так, наприклад, соціальна справедливість, як загальна мета застосування покарання – особливого виду кримінально-правового заходу, супроводжується досягненнями таких цілей правового впливу як кара, виправлення, запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами.

Крім мети та цілей, до об'єктивних властивостей кримінально-правових заходів відносяться і підстави застосування кримінально-правового впливу, якими можуть виступати в залежності від видів кримінально-правових заходів: злочини, у разі вчинення яких застосовується покарання, примусові заходи виховного характеру до осіб, які досягли віку кримінальної відповідальності та інші кримінально-правові заходи; в майбутньому кримінальні проступки, під якими слід розуміти незлочинні кримінально-карані діяння; об'єктивно-протиправні діяння, вчинення яких супроводжується застосуванням примусових заходів медичного характеру, реституційно-компенсаційних заходів, примусових заходів виховного характеру до осіб, які досягли одинадцятирічного віку, але не досягли віку кримінальної відповідальності та інші; зловживання правом, яке забезпечує застосування таких заходів впливу як примусове лікування, спеціальна конфіскація, кримінально-правові заходи до юридичних осіб та інші; позитивні постзлочинні діяння (активна постзлочинна поведінка та



події у виді певного стану (наприклад вагітність, психічне захворювання та інші) або закінченням певного строку), якими обґрунтовується здійснення реабілітаційно-заохочувального впливу шляхом застосування відповідних кримінально-правових заходів. Слід зазначити, що всі перераховані підстави застосування кримінально-правових заходів як прямим (покарання, примусові заходи виховного характеру), так і похідним (судимість, примусове лікування, кримінально-правові заходи превентивно-профілактичного характеру, кримінально-правові заходи, що застосовуються до юридичних осіб) чином пов'язані з вчиненням діяння, яке передбачене кримінальним законом як злочин. Саме цей зв'язок визначає кримінально-правову природу заходів впливу, що застосовується в умовах реалізації положень кримінального права.

При цьому слід враховувати, що підстави для застосування кримінально-правових заходів мають об'єктивний характер, наскільки об'єктивним є процес криміналізації, через який здійснюється охорона (захист) соціальних цінностей шляхом можливого застосування кримінально-правових заходів. Відповідно, визначаючи об'єктивні ознаки кримінально-правових заходів, слід враховувати, що підставою для застосування кримінально-правових заходів виступає суспільно небезпечне діяння, яке характеризується одночасно як протиправним характером, так і посягає на охоронювану законом систему соціальних цінностей, що склалася як результат генезису культури суспільства, підтвердила свою значущість в умовах розвитку соціального середовища і за своїм змістом вимагає поширення охоронної функції кримінального права. Коло цінностей, які є об'єктом кримінально-правової охорони, можна умовно поділити на два види: цінності незаперечного характеру, система яких базується на визнанні природних прав і свобод людини, які отримують ціннісний характер не через їх визнання державними установами, а через загальносоціальне визнання їх об'єктивного характеру; цінності мінливого характеру, що являють собою коло об'єктів, межі якого визначаються рівнем культурного розвитку суспільства, його сучасними надбаннями [11]. Так, наприклад, життя, здоров'я, честь, гідність, власність були об'єктом кримінально-правової охорони протягом всього часу функціонування кримінального права, тоді як політичні права, відносини з використанням комп'ютерів, мир і безпека людства, здоров'я населення стали результатом досягнення певного рівня розвитку цивілізації. Об'єктивність при визначенні кола об'єктів кримінально-правової охорони (захисту) забезпечує об'єктивність заходів кримінально-правового характеру, які застосовуються у випадку посягання на них в процесі вчинення діяння, передбаченого кримінальним законом як злочин.

Окремою об'єктивною ознакою кримінально-правових заходів слід визнати критерії культуро-антропологічної допустимості використання як окремих видів таких заходів, так і системи в цілому. Уявляється, що кримінально-правові заходи повинні формуватися на засадах апробованої доцільності, відповідності ментальним, у тому числі і культурним, особливостям розвитку

українського суспільства. Проведене історичне дослідження [12] переконує, що формування системи кримінально-правових заходів, які застосовувалися на різних етапах розвитку українського суспільства, структура такої системи визначається соціальною сприйнятливістю заходів впливу на поведінку особи, яка, по-перше, не характеризується надлишковою жорстокістю щодо особи, яка вчинила злочин; по-друге, відрізняється гуманним ставленням до суб'єктів зі спеціальними властивостями (неосудні, малолітні особи); по-третє, відзначається уважним ставленням до потерпілої особи, яке супроводжується створенням сприятливих умов для відновлення її дозлочинного стану; по-четверте, обґрунтовує необхідність широкого застосування альтернативних форм впливу на поведінку особи, що створює умови для розширення підсистеми кримінально-правових заходів, не пов'язаних з покаранням; по-п'яте, допускає широке застосування звільнення від покарання на соціально обґрунтованих засадах. Проголошений пошук балансу між приватними та публічними засадами застосування кримінально-правових заходів, а саме: забезпечення правової регламентації видових особливостей таких заходів, нормативне регламентування підстав їх застосування, зміни або скасування, вимагає свого вирішення. Нормативне визначення і культурологічна доцільність такого акта не вступає в логічне протиріччя, враховуючи суттєву та змістовну єдність права і культури, в якій право, характеризуючись особливостями, своїм корінням сягає культури, отримуючи від неї інформацію про сприйнятливість соціальним середовищем правових форм впливу на поведінку особи, в діяннях якої є ознаки злочину. Очевидною є відсутність жорсткого розмежування між культурологічними і правовими властивостями кримінально-правових заходів, однак контур переходу від культурологічних до нормативних характеристик здійснюється по суб'єктному спрямуванню, який визначає трансформування культурологічних цінностей у правову форму. За вказаних умов кримінально-правові заходи в сучасному вимірі не можуть мати жорсткого характеру та супроводжуватися використанням знущання, глумління, неповажливого ставлення до особи.

Змістовні властивості кримінально-правових заходів з суб'єктивною природою проявляються, в першу чергу, при визначенні кола осіб, до яких застосовуються вказані заходи, яке за обсягом значно ширше від кола осіб, які визнаються суб'єктами злочину. Так, якщо загальним суб'єктом злочину визнається фізична особа, яка досягла віку кримінальної відповідальності та є осудною (ч. 1 ст. 18 КК України), то суб'єктом кримінально-правових заходів, крім зазначених осіб, до яких застосовуються такі кримінально-правові заходи як покарання, відносяться: неосудні та обмежено осудні особи, до яких застосовуються примусові заходи медичного характеру; особи, які не досягли віку кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру; юридичні особи; інші особи, які за законом зобов'язані відшкодувати заподіяну злочинним діянням шкоду в процесі застосування реституційно-компенсаційних заходів; раніше судимі особи, до яких можуть застосовуватися

превентивно-профілактичні заходи; іноземці та особи без громадянства із застосуванням екстрадиції як особливого заходу забезпечення; засуджені, до яких застосовуються реабілітаційно-заохочувальні заходи. Таким чином, суб'єктний склад кримінально-правових заходів характеризується наявністю загального (співпадаючого з ознаками суб'єкта злочину), спеціального (наявність додаткових ознак до ознак суб'єкта злочину), особливого (відсутність певних ознак суб'єкта злочину) видів суб'єктів, до яких можуть застосовуватися певні види заходів кримінально-правового впливу.

Крім того, суб'єктивні властивості кримінально-правових заходів виражаються в процесуальній складовій, яка забезпечує застосування того або іншого кримінально-правового заходу з урахуванням особливостей як самого діяння, так і особи, яка його вчинила. Процесуальний аспект суб'єктивних властивостей кримінально-правових заходів знаходить своє відображення в судовому розсуді (судовій дискреції), під яким розуміють правозастосовну інтелектуально-вольову діяльність, яка здійснюється в межах, визначених кримінальним та кримінальним процесуальним законодавством і полягає в обґрунтованому і неупередженому виборі одного з варіантів рішення при здійсненні кримінального провадження в частині застосування кримінально-правових заходів.

Зазначена суб'єктивна властивість кримінально-правових заходів забезпечує, в умовах здійснення конкретного кримінального провадження, реалізацію положення, відповідно до якого застосування кримінально-правових заходів здійснюється з метою забезпечення необхідного і достатнього впливу, характер і межі якого визначаються на засадах внутрішнього переконання тих осіб, які наділені відповідним процесуальним правом.

### **§ 3. Властивості покарання як виду кримінально-правового заходу**

Покарання традиційно, і на сьогоднішній момент достатньо обґрунтовано, відноситься до найбільш витребуваного виду кримінально-правових заходів (протягом останніх п'яти років кількість підсумкових судових рішень з призначенням покарання фіксується на рівні 85%), тому доцільно здійснити аналіз об'єктивних та суб'єктивних властивостей кримінально-правових заходів саме на прикладі покарання.

Багатоаспектність визначення поняття покарання, яке виступає стрижневим елементом кримінального права, продиктоване багатоваріантністю розуміння покарання, яке сформувалося в умовах генезису кримінально-правової доктрини. Представники кримінально-правової науки, на підставі нормативної дефініції (ч. 1 ст. 50 КК України), під покаранням розуміють особливий вид державного примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні злочину, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого. Відповідно, нормативне розуміння покарання базується на врахуванні суттєвих та змістовних ознак покарання, до яких віднесені наступні властивості останнього: покарання виступає особли-

вою формою здійснення державного примусу; застосування покарання базується на доведенні у встановленому законом порядку вини особи у вчиненні злочину і цей факт відображається у процесуальному рішенні – обвинувальному вирoku суду, який набрав законної сили; застосування покарання супроводжується обмеженням прав і свобод засудженого, яке має індивідуальний, особистий характер; публічний характер покарання забезпечує підстави для здійснення негативної оцінки з боку держави як самого факту вчинення злочинного діяння, так і особи злочинця; застосування покарання супроводжується і детермінує цілу низку наслідків правового характеру, найбільш суворим з яких виступає судимість. Наведене розуміння покарання можна вважати традиційним для сучасного українського кримінального права, однак таке розуміння не виключає його доопрацювання з урахуванням виділення об'єктивних на суб'єктивних властивостей як кримінально-правових заходів в цілому, так і покарання зокрема.

При формуванні доктринальної дефініції покарання, в першу чергу, слід звернути увагу на його правову природу – це особливий вид кримінально-правового заходу, який формується шляхом поєднання прийомів та способів правового впливу. При цьому перше – прийоми правового впливу – віддзеркалюють інструментальні особливості покарання як виду заходу впливу на поведінку особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, а друге – способи впливу – традиційно відображають унікальність сполучення примусу та заохочення в процесі застосування покарання.

У сучасних дослідників примусовий характер покарання не викликає жодних сумнівів і відповідна позиція знаходить відображення у виділенні такої об'єктивної властивості покарання як державний примус, що стане предметом дослідження на наступних сторінках монографії, натомість використання заохочення при застосуванні покарання необґрунтовано заперечується. В якості прикладу заохочувального впливу при застосуванні покарання можна навести положення Кримінально-виконавчого кодексу України, якими передбачається можливість, в якості заохочення до належної поведінки, заміни умов тримання засудженої особи з переведенням її до інших дільниць чи колоній з меншим рівнем безпеки (ст. 100) або застосування таких заохочувальних заходів як грошова премія, надання додаткового побачення, заміна невідбутої частини більш м'яким покаранням, умовно-дострокове звільнення від відбування покарання та інші (ст. 130).

На юридичну природу покарання, як особливого виду кримінально-правового заходу, вказує і законодавець, який сформував систему інших, тобто не покарання і не судимість, заходів кримінально-правового характеру (Розділ XIV Загальної частини КК України).

Відповідно до запропонованої нормативної конструкції соціальна справедливість – мета застосування покарання як особливого виду кримінально-правового заходу – супроводжується досягненнями наступних цілей: кара, ви-

правлення, запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами.

У радянській науці кримінального права склалось декілька підходів до розуміння кари як особливої цілі застосування покарання, оскільки саме за радянських часів була обґрунтована наукова позиція щодо домінування кари серед інших цілей застосування покарання. Так, зокрема, досліджуючи каральну сутність покарання, Н. Ф. Кузнєцова [13, с. 5] вказує на її примусовість, тобто кара, як якісна властивість правової характеристики відповіді на вчинений злочин, визначається примусом, якому піддається особа з боку держави і який не застосовувався б, якби сама особа не допустила неправомірної поведінки, забороненої кримінальним законом. У свою чергу І. С. Ной вказує на те, що кара – це примус з метою викликати страждання [14, с. 87], а Б. С. Никифоров уточнює межі такого страждання, яке має відповідати вчиненому злочинному діянню [15, с. 27].

Формування в умовах сьогодення нових підходів до визначення інструментального призначення покарання, які вимагають реалізації здобутків культури у правовій сфері і полягають в обов'язковому використанні тих із них, які орієнтовані на забезпечення поважливого ставлення до людини, незалежно від того, яку роль вона відіграє в системі суспільних відносин – конструктивну чи деструктивну, виключає можливість визнання страждання як цілі застосування покарання. Страждання в цивілізованому суспільстві не можуть бути ані способом, ані ціллю регулювання соціальних практик, навіть за умови, що такий спосіб нормативно визначений і щодо його застосування проголошується соціальна доцільність. За таких умов ціллю покарання – кари – слід визнати певні обмеження, які супроводжують застосування покарання й орієнтовані на обмеження: по-перше, фізичної свободи особи (можливість вільного обрання місця проживання, вільного переміщення тощо), по-друге, матеріальних прав (конфіскація майна, яке знаходиться у власності особи, до якої застосовується кримінальне покарання, штрафні санкції тощо), по-третє, соціальної ролі (заборона займати певні посади або займатися окремою діяльністю тощо).

Правова природа обмежень особистого характеру, які супроводжують застосування покарання, завжди приковувала до себе увагу представників кримінально-правової доктрини. Так, М. Д. Шаргородський зазначав, що кримінальне покарання завжди містить у собі позбавлення злочинця якого-небудь блага: життя, прав, майна, свободи тощо [16, с. 18]. Аналогічну позицію висловив й інший російський дослідник А. Л. Ременсон, який зробив висновок, що «невід'ємною і специфічною стороною покарання є позбавлення засудженого тих благ, які в принципі представляють цінність не тільки для караного об'єкта, але й караючого його суспільства» [17, с. 8].

Наведені наукові позиції вказують на досить поширений ціннісний підхід до визначення змісту загальної спрямованості покарання, який слід визнати досить вдалим, з урахуванням такого. По-перше, поняття «цінності» має глибо-

кий об'єктивний зміст, оскільки характер таких цінностей має соціально-культурне схвалення з боку суспільства. По-друге, застосування ціннісного підходу забезпечує наближення таких двох різних за змістом кримінально-правових реалій, як об'єкт злочину і об'єкт кримінального покарання, які хоча і відіграють різні ролі і не можуть бути поєднані на засадах термінологічного визначення, однак їх зближення створює засади для пошуку відповідності, необхідної в умовах застосування кримінального покарання. По-третє, використана вказівка на «позбавлення благ» у процесі застосування покарання вбачається досить вдалою і за тих підстав, що таким чином визначається цілеспрямованість кримінального покарання на тимчасове обмеження або позбавлення можливості користуватися тим, що являє собою цінність, яка є благом, а не будь-чим, що не відповідає ознакам цінності в її соціально-культурному значенні.

Уявляється, що в українському законодавстві проблема визначення характеру обмеження у зв'язку з призначенням покарання вирішена досить вдало, оскільки встановлено, що: а) кримінальне покарання супроводжується виключно обмеженням, а не позбавленням, що вказує на можливість користуватися позбавленим у майбутньому; б) обмеження поширюються виключно на права і свободи, які уособлюють своїм змістом соціальні та особистісні цінності на об'єктивному рівні їх існування; в) обмеження поширюється виключно на права і свободи, які належать засудженому, і не може поширюватися на права і свободи інших осіб, незалежно від їх ставлення до засудженого.

При визнанні у цілому вдалої конструкції об'єкта кримінального покарання, яка знайшла втілення в діючому українському кримінальному законодавстві, окремі науковці вказують на певну допущену прогалину в його визначенні, оскільки генезис кримінального покарання на українських землях вказує на необхідність орієнтування покарання не тільки на обмеження прав і свобод злочинця, але й на відшкодування заподіяної шкоди [18, с. 8]. При всій аргументованості зазначеної позиції, яка підтверджується власним аналізом генезису системи кримінально-правових заходів [19, с. 114–169], слід вказати на певне застереження, яке має бути враховано в процесі перенесення даної доктринальної позиції у правову сферу. Зокрема, слід враховувати, що спроба закласти в покарання можливість відшкодовувати заподіяну шкоду у функціональному плані буде супроводжуватися формуванням комплексного кримінально-правового заходу, застосування якого здатне вирішувати значну кількість поставлених перед заходом цілей, що автоматично виключає можливість його застосування на засадах необхідності і достатності. Таким чином, покарання як вид кримінально-правового заходу буде наслідувати долю такого покарання як позбавлення волі, комплексний характер функціонування якого забезпечив домінування над всіма іншими покараннями в умовах існування радянської держави. Уявляється, що кримінально-правові заходи повинні здійснювати «точковий», необхідний і достатній вплив на осіб, які вчинили суспільно небезпечне діяння без надлишкової універсалізації такого впливу, що, у свою чергу,

не створить умов для поширення або занедбання тих чи інших видів кримінально-правових заходів.

Думається, що проблема ефективного усунення заподіяної шкоди може бути вирішена без застосування кримінального покарання із збереженням існуючої форми захисту прав цивільного позивача у кримінальному процесі, тобто досягнення необхідної цілі усунення шкоди у позовному порядку і нормативним визначенням самостійно застосовуваного примусового заходу, мета якого полягає саме в усуненні заподіяної шкоди, відшкодуванні завданого збитку та відновлення порушених суспільно небезпечним діянням прав [20].

Окремою ціллю покарання визнається виправлення особи, під яким слід визнавати такий підсумок застосування покарання, який отриманий в результаті здійснення примусового фізичного та психологічного впливу, і який скорегував соціально-психологічні властивості злочинця шляхом нейтралізації негативних проявів і ствердженням поважливого ставлення до кримінального закону і його заборон. Кримінальним законом України редакції 1960 року встановлювалася така ціль покарання, як перевиховання, яка, на думку окремих науковців, не може ставитися перед покаранням, оскільки останньому підлягає виключно деліктоздатна особа, яка досягла такого віку, який свідчить про завершення процесу її виховання, що автоматично нівелює необхідність орієнтації покарання на вирішення виховних завдань [21, с. 46; 22, с. 57–58]. Такий підхід слід визнати недостатньо обґрунтованим, оскільки навіть адепти заперечення виховних цілей кримінального покарання вказують на те, що «виправлення засуджених до покарання – це мінімальна виховна мета, яка досягається кримінальною карою, яка застосовується в системі інших заходів виховного впливу» [23, с. 169], що дає підстави стверджувати таке: виправлення особи не може здійснюватися без необхідності застосування виховного впливу з метою орієнтації на недопустимість вчинення злочинних діянь у подальшому, що є необхідною метою спеціального характеру, яка трансформується в мету стратегічного значення – виправлення особи, тобто реалізації виховного впливу в поведінці особи, яка не вчиняє злочину в силу доведеного через виховний вплив і сформованого на власному досвіді притягнення до відповідальності усвідомлення недопустимості злочинної поведінки у майбутньому. За вказаних умов перевиховання є етапом виправлення особи [24, с. 6–7; 25, с. 81], які якщо і не розглядаються як однопорядкові цілі кримінального покарання, то визначають цілеспрямованість покарання особи, що дає підстави стверджувати про визнання за цілями покарання не тільки виправлення особи, тобто коригування власної поведінки злочинця з метою недопущення вчинення злочину, а здійснення цього на засадах формування стійких поглядів про недопустимість злочинної діяльності, які складаються виключно на засадах виховного впливу на особу.

Особливою ціллю застосування покарання визнається недопущення вчинення нового злочину особою, до якої застосовується покарання – спеціальне

попередження (спеціальна превенція). Позбавлення особи можливості вчинити новий злочин виражається у створенні застосуванням покарання до особи перешкод для продовження злочинної діяльності у майбутньому, причому створення таких перешкод має багатовекторний характер і не пов'язується виключно з позбавленням волі, яке за своїми властивостями апіорі найбільш ефективно дозволяє реалізовувати вимоги спеціальної превенції. Професор Л. В. Багрій-Шахматов абсолютно справедливо зазначав, що «позбавлення злочинця можливості вчинити новий злочин може бути досягнуто і без ізоляції його від суспільства, але шляхом такої умови, як відрив його від середовища, яке сприяло вчиненню злочину або створювало для цього сприятливу обстановку (заборона займати певну посаду, займатися певною діяльністю тощо)» [1, с. 164]. Необхідно визнати, що спеціальна превенція поряд з виправленням забезпечує такі вимоги до кримінально-правових заходів у формі покарання, при реалізації яких ефективність видів покарання визначається наступною послідовністю: особа, яку було піддано каральному впливу покарання і яка зазнала певних позбавлень, мала можливість відкоригувати власну поведінку для того, щоб не допустити вчинення злочину у майбутньому. Резонанс цілей покарання сприяє формуванню цілісного правового режиму державного примусу щодо осіб, яких визнано винними у вчиненні злочину, що забезпечується позбавленням особи фактичної можливості вчинення злочину, своєчасним і належним виконанням призначеного покарання, загрозою застосування більш суворого покарання у разі вчинення злочину повторно, наявного рецидиву або сукупності злочинів.

Ціллю покарання слід визнати і можливість останнього впливати на поведінку інших осіб (загальна превенція), прищеплюючи відповідальне ставлення до вимог кримінального закону, зокрема тих із них, які забороняють вчинення злочинних діянь. Кримінально-правова властивість загальної превенції, на відміну від кримінологічних характеристик, які здебільшого пов'язуються з реалізацією кримінально-правового потенціалу в процесі профілактики й попередження злочинної діяльності, забезпечує зовнішнє функціонування кримінально-правових норм, а точніше – санкцій, які містяться в них, забезпечуючи тим самим комплексність режиму кримінального покарання і доводячи до деліктоздатних осіб інформацію про характер правових наслідків вчинення злочинного діяння.

Особливою об'єктивною суттєвою властивістю покарання на законодавчому рівні закріплений державний примус, який віддзеркалює визначальні властивості покарання, вказуючи на їх публічну й примусову природу, що повністю відповідає змісту покарання як правового наслідку винного вчинення діяння, передбаченого як злочин.

Державний примус за своєю природою слід визначати як примус правовий, який допускається виключно в межах правових установлень (матеріальна складова) і в порядку, передбаченому законом (процесуальна складова). Правовий примус традиційно розглядається як співіснування двох форм примусово-



го впливу на особу – фізичний і психічний примус, які притаманні всім видам покарання, однак характер поєднання яких є особливим для кожного виду покарання. Психічний примус має як статичний (вказівка законодавця на можливість призначення покарання за певне діяння, визнане злочином), так і динамічний (загрозливий вплив на свідомість особи, який породжує страх щодо можливого застосування кримінального покарання, яке супроводжується обмеженням певних юридичних прав і свобод) рівні впливу на особу. При цьому ступінь психічного впливу в процесі реалізації покарання є прямо пропорційним не тільки характеру вчиненого діяння і цінності благ, на які здійснено посягання в процесі злочинної діяльності, але й характеру суспільної небезпеки злочинця, що дає можливість для визначення особливих підстав застосування покарання у разі вчинення діяння повторно або в умовах рецидиву. Фізичний примус уособлює виключно динамічну складову покарання, яка полягає у втіленні в реальні відносини обмеження прав і свобод особи, визнаної винною у вчиненні злочину.

Таким чином, фізичний і психічний примуси вказують на амбівалентну природу державного примусу в межах кримінального права, який поєднує як загрозу застосування покарання у випадку вчинення злочину (психічний примус), так і його застосування у формі обмеження прав і свобод злочинця (фізичний примус).

Визнання за державним примусом самостійної ознаки покарання вказує на спробу українського законодавця відмовитися від визнання кари як суттєвої властивості покарання з виведенням останньої за межі покарання, оскільки ч. 2 ст. 50 КК України свідчить, що кара є цілєю покарання, а не його ознакою. Таким чином, було здійснено спробу поставити крапку у довготривалій дискусії, яка мала місце серед науковців за радянських часів, щодо співвідношення кари та покарання.

Об'єктивною властивістю покарання виступає правова підстава для його застосування, якою є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить всі ознаки складу злочину (кримінального проступку), за умови, що суд, який визнав особу винною у вчиненні злочину (кримінального проступку), не визнав доцільним обмежитись такою формою кримінальної відповідальності як публічне засудження особи та її діяння без призначення покарання.

Суб'єктом покарання є фізична осудна особа, яка досягла віку кримінальної відповідальності і яка визнана винною у вчиненні кримінального правопорушення.

Змістовною характеристикою покарання з суб'єктивним змістом слід визнати його процесуальне оформлення, яке полягає в можливості призначення покарання виключно вироком суду, під яким розуміють підсумкове кримінально-процесуальне рішення, яке виноситься судом першої, а в окремих випадках і судом апеляційної інстанції, за результатом здійснення судового провадження у встановленому кримінально-процесуальним законом порядку виключно у

разі визнання особи, яка набула процесуального статусу обвинуваченого, винною у вчиненні злочину, й відсутності підстав для винесення обвинувального вироку із звільненням від покарання.

Таким чином, використана доктринальна конструкція уявлення про покарання, як сукупність властивостей об'єктивного та суб'єктивного характеру, дає можливість зробити висновок, що покарання являє собою особливий вид кримінально-правового заходу примусового характеру, який застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаною винною у вчиненні злочину (кримінального проступку) у встановленому процесуальному порядку, реалізація якого супроводжується необхідним і достатнім обмеженням прав і свобод правопорушника і виступає актом відновлення соціальної справедливості, порушеної вчиненням злочину (кримінальним проступком).

### **Висновки**

Кримінально-правовий захід, як стрижневий елемент кримінально-правового впливу, являє собою систему прийомів і способів здійснення примусового та реабілітаційно-заохочувального впливу держави на кримінальні практики (кримінальні правопорушення, об'єктивно протиправні діяння, зловживання правом та інші), правомірну постзлочинну поведінку, за умови, що такий вплив здійснюється на підставі закону (в майбутньому – кримінального закону), детермінованого культурним середовищем, що склалося в конкретно-історичних умовах розвитку суспільства. Кожному кримінально-правовому заходу притаманні наступні ознаки: по-перше, кожний захід кримінально-правового впливу формуються на засадах необхідного збалансування закладеного в них примусового та заохочувального потенціалу, шляхом поєднання прийомів і способів здійснення правового впливу; по-друге, зазначені заходи застосовуються виключно державою в особі її повноважних органів та посадових осіб та тільки на підставі закону; по-третє, підставою застосування кримінально-правових заходів виступає визначена законом поведінка особи у формі як протиправної, так і правомірної постзлочинної поведінка; по-четверте, кожний захід, їх система повинні відповідати вимогам, визначеним рівнем розвитку культури суспільства.

Сучасне розуміння кримінально-правових заходів, які отримали нормативне закріплення як у кримінальному законі, так і нормативних актах іншої галузевої належності, але характеризуються кримінально-правовою природою здійснюваного впливу, дає можливість виділити об'єктивні та суб'єктивні властивості таких заходів, до яких відносяться: по-перше, соціальна справедливість як визначальна мета їх застосування; по-друге, цілі застосування кримінально-правового заходу, які відповідають загальній меті досягнення соціальної справедливості і одночасно визначають спрямованість окремого виду кримінально-правового заходу; по-третє, підстави застосування заходу кримінально-правового впливу; по-четверте, культурологічне обґрунтування допустимості та доцільності застосування певного кримінально-правового заходу; по-

п'яте, визначення кола осіб, до яких може застосовуватися кримінально-правовий захід; по-шосте, процесуальний аспект кримінально-правового заходу, який знаходить відображення в судовому розсуді.

На підставі проведеного аналізу мети застосування кримінально-правового заходу зроблено висновок, що соціальна справедливість в умовах домінування принципу верховенства права, на противагу класовому підходу до її розуміння, що склався за радянських часів, є більш складним явищем, ніж у традиційному розумінні відповідність між злочином і покаранням. Сучасний підхід до аналізу інструментальних характеристик кримінально-правових заходів вимагає зосередження уваги на чотирьох напрямках забезпечення відповідності. По-перше, відповідність між суспільно небезпечним діянням і примусовими кримінально-правовими заходами, які застосовуються до особи, що його вчинила. По-друге, відповідність між шкодою, завданими збитками і заходами реституційно-компенсаційного характеру. По-третє, відповідність між позитивною посзлочинною поведінкою та реабілітаційно-заохочувальними заходами. По-четверте, пошук узгодженості між інтересами людини, суспільства і держави. Культуро-антропологічний вимір об'єктивних властивостей покарання, як особливого виду кримінально-правових заходів, додає аргументи на користь висновку, відповідно до якого страждання, як ознака кари, в цивілізованому суспільстві не може розглядатися як допустимий спосіб регулювання соціальних практик, навіть за умови, що така ціль, як кара, нормативно визначена і щодо її існування проголошується соціальна доцільність. Поряд із карою до загальних цілей покарання слід відносити і перевиховання, яка знаходиться в органічній єдності з ціллю виправлення, оскільки результативність досягнення завдання виправлення особи вимагає здійснення перевиховного впливу у процесі безпосереднього застосування покарання. Об'єктивною властивістю покарання виступає права підстава для його застосування, якою є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить всі ознаки складу злочину (кримінального проступку), за умови, що суд, який визнав особу винною у вчиненні злочину (кримінального проступку), не визнав доцільним обмежитись такою формою кримінальної відповідальності як публічне засудження особи та її діяння без призначення покарання. Суб'єктом покарання є фізична осудна особа, яка досягла віку кримінальної відповідальності і яка визнана винною у вчиненні кримінального правопорушення. Змістовною властивістю покарання з суб'єктивним змістом слід визнати його процесуальне оформлення, яке полягає в можливості призначення покарання виключно вироком суду, під яким розуміють підсумкове кримінально-процесуальне рішення, яке виноситься судом першої, а в окремих випадках і судом апеляційної інстанції, за результатом здійснення судового провадження у встановленому кримінально-процесуальним законом порядку виключно у разі визнання особи, яка набула процесуального статусу обвинуваченого, винною у вчиненні злочину, й відсутності підстав для винесення обвинувального вироку із звільненням від покарання.

**Список використаних джерел:**

1. Багрий-Шахматов Л. В. Социально-правовые проблемы уголовной ответственности и форм ее реализации / Л. В. Багрий-Шахматов. – Одесса: ООО «Дизайн и полиграфия», 2000. – 566 с.
2. Грищук В. К. Кримінальне право України. Загальна частина: навчальний посібник / В. К. Грищук. – К., 2007. – 568 с.
3. Хавронюк М. І. Заходи кримінально-правового впливу: які вони бувають? / М. І. Хавронюк // Юрид. вісн. України. – 2013. – 25-31 травня. – № 21 (934). – С. 6–7.
4. Пономаренко Ю. А. Заходи безпеки за кримінальним правом України / Ю. А. Пономаренко / Вісник прокуратури. – 2011. – №9. – С. 64–72.
5. Сорочинський М. Г. Попередження злочинності засобами кримінального права: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право / М. Г. Сорочинський. – Одеса, 2004. – 18 с.
6. Митрофанов І. І. Кримінально-правові засоби впливу на осіб, які вчинили злочини: монографія / Ігор Іванович Митрофанов. – Кременчук, 2009. – 488 с.
7. Гуторова Н. О. Заходи кримінально-правового характеру: Заходи кримінально-правового впливу: проблеми нормативної регламентації та ефективності застосування: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Одеса, 7 лютого 2014 року / відп. ред. д-р юрид. наук, професор, академік С. В. Ківалов. – Одеса: Видавничий дім «Гельветика». – 2014. – С. 18–20.
8. Ященко А. М. Заходи кримінально-правового характеру: поняття, зміст і сутність / А. М. Ященко // Форум права. – 2013. – №3. – С. 775–783.
9. Вечерова Є. М. Заходи кримінально-правового впливу на злочини: поняття, умови застосування та види / Є. М. Вечерова // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного ун-ту. – 2011. – № 2. – С. 124–126.
10. Лозінська І. А. До питання про поняття та зміст заходів кримінально-правового характеру / І. А. Лозінська // Вісник Кримінологічної асоціації України. – 2014. – №8. – С. 185–192.
11. Козаченко О. В. Антроподицея як підґрунтя для підвищення ефективності кримінального права / О. В. Козаченко // Кримінологія в Україні та протидія злочинності: збірник наукових статей / за ред. М. П. Орзіха, В. М. Дрьоміна. – Одеса: ФЕНІКС, 2008. – С. 130–136.
12. Козаченко О. В. Культурологічний вимір парадигми сучасного кримінального права / О. В. Козаченко // Право України. – 2009. – № 5. – С. 121–126.
13. Кузнецова Н. Ф. Условия эффективности уголовного закона / Н. Ф. Кузнецова // Проблемы правового регулирования вопросов борьбы с преступностью: сборник научных трудов. – Владивосток: Изд-во ВГУ, 1977. – С. 3–16.
14. Ной И. С. Сущность и функции уголовного наказания в советском государстве / И. С. Ной. – Саратов: Изд-во Саратов. юрид. ин-та, 1973. – 236 с.
15. Никифоров Б. С. К вопросу об изучении эффективности уголовно-правовых мер борьбы с преступностью / Б. С. Никифоров // Эффективность уголовно-правовых мер борьбы с преступностью: сборник научных трудов. – М., 1968. – С. 23–31.
16. Шаргородский М. Д. Наказание по советскому уголовному праву / М. Д. Шаргородский. – М.: Госюриздат, 1958. – 210 с.
17. Ременсон А. Л. Теоретические вопросы исполнения лишения свободы и перевоспитания заключенных: автореф. дисс. на соискание уч. степени д-ра юрид. наук: спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / А. Л. Ременсон. – Томск, 1965. – 32 с.
18. Денисова Т. А. Кримінальне покарання та реалізація його функцій: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. д-ра юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Т. А. Денисова. – Запоріжжя, 2010. – 42с.

19. Козаченко О. В. Кримінально-правові заходи: публічно-правовий вимір: монографія / Олександр Васильович Козаченко. – Миколаїв: Іліон, 2011. – 504с.
20. Козаченко О. В. Зміст реституційно-компенсаційної функції кримінально-правових заходів в їх культуро-антропологічному вимірі // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. – Вип. 20, Частина II. – Т. 3. – Ужгород 2012. – С. 41–44.
21. Беляев Н. А. Цели наказания и средства их достижения в исправительно-трудовых учреждениях / Н. А. Беляев. – Ленинград: Издательство Ленинградского ун-та, 1963. – 189 с.
22. Шмаров И. В. Критерии и показатели эффективности наказания // Советское государство и право. – 1968. – № 6. – С. 56–62.
23. Сыч К. А. Уголовное наказание: теоретико-методологические проблемы / К. А. Сыч. – Рязань, 2001. – 210 с.
24. Медведев А. К. Перевоспитание несовершеннолетних в условиях специального учреждения / А. К. Медведев, М. Я. Фрицула, Р. М. Хмурич. – Киев: Вища школа, 1986. – 205 с.
25. Астемиров З. А. Уголовная ответственность и наказание несовершеннолетних / З. А. Астемиров. – М.: Юридическая литература, 1970. – 219 с.

**Мисливий Володимир,**

*доктор юридичних наук, професор,*

*професор кафедри публічного права*

*Національного технічного університету України*

*«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»*

## **НЕПРАВОМІРНА ПОВЕДІНКА В ТРАНСПОРТНИХ ДЕЛІКТАХ: КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ**

**Анотація.** Розглядаються питання транспортних деліктів, теорія і практика кримінально-правової оцінки неправомірної поведінки їх суб'єктів, а також удосконалення кримінально-правових норм у сфері безпеки руху та експлуатації транспорту.

*Ключові слова:* транспортні делікти, неправомірна поведінка, кримінальна відповідальність.

**Аннотация.** Рассматриваются вопросы транспортных деликтов, теория и практика уголовно-правовой оценки неправомерного поведения их субъектов, а также совершенствования уголовно-правовых норм в сфере безопасности движения и эксплуатации транспорта.

*Ключевые слова:* транспортные деликты, неправомерное поведение, уголовная ответственность.

**Summary.** The questions of transport delicts, theory and practice of criminal-law estimation of illegal behavior of their subjects, and also perfections of criminal-law norms in the field of safety of motion and exploitation of transport, are examined.

*Key words:* traffic offences, illegal behavior, criminal liability.

### **Вступ**

З середини ХХ століття у кримінально-правових науках особливої актуальності набуває проблема дослідження неправомірної поведінки людини в умовах науково-технічного прогресу, зокрема у сфері функціонування транспорту, який є одним з індикаторів виміру прогресу, реальним фактором об'єднання цивілізаційних зв'язків людства. У першу чергу йдеться про процес глобалізації транспортної системи, а відтак інтеграції національної транспортної галузі у